

Ha már most néhány ilyen miniatúrát összehasonlítunk a *Képes Krónikának* a nagyváradai székesegyház építését ábrázoló képével, feltűnő azonosságra, közeli rokonságra bukkanunk. Így a *Hortus Deliciarum*, Herrad von Landsberg apátnő XII. századi kódexének 27. lapján az egyik munkás, hasonló szerszámmal, mint a *Képes Krónika* jelenetén, meszet olt.⁵ A zürichi krónika (cod. Rh. 15.) egyik lapján (fol. 6 v.) a *Képes Krónika* miniatúrájához hasonló módon ábrázolja a kváderköveket emelő darut.⁶ A fuldai világkrónika (cod. Aa. 88.) fol. 16. lapján ugyancsak a bábeli torony építésével kapcsolatban még érthetőbben láthajtuk viszont a meszet oltó munkás szerszámát és munkáját.⁷ Ebből a szempontból különösen instruktív a *Donaueschingeni Világkrónikának* (cod. 79.) 11. főliója, melyen ugyancsak kapával dolgozik egy meszet oltó munkás.⁸ Végül említsük fel Rudolf Ems stuttgarti világkrónikáját, amely megközelítően a *Budai Képes Krónikával* egy időben készült (1383). Itt a bábeli torony építését ábrázoló képen a torony és annak legfelső emeletén emelődarukkal dolgozó munkások a főszereplők. Mellette azonban az építőmunka minden fázisára találunk munkásokat, többek közt egy kapával meszet oltót is. Ezen a miniatúrán a meszesgödör elhelyezése is hasonló a szóban forgó magyar miniatúrához.⁹

A *Képes Krónikának* a nagyváradai székesegyház építését ábrázoló miniatúrája tehát minden bizonnyal a világkrónikák és bibliák bábeli torony építését ábrázoló képeire megy vissza, azoknak lerövidített, leegyszerűsített változata. Szent László előtt folyó jelenet pedig nem valami elavult kőfaragási eljárás ábrázolása, hanem az építési munka egy másik nem kevésbé jelentős fázisát, mészsoltást, vagy éppen habarcskészítést ábrázol, ami ikonográfiailag szintén szerves része már a XII. századtól kezdve a bábeli tornyot ábrázoló miniatúráknak. Azt talán fölösleges is megjegyezni, hogy az itt elmondottak merőben ikonográfiai vonatkozású megfigyelések, amik egyáltalán nem érintik a *Képes Krónika* művészi származásának kérdését.

DERCSÉNYI DEZSŐ

Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) angliai könyve. 1664. szeptember elsején a groningeni universitasra egy kis magyar társaság iratkozott be: Csúzi Cseh Jakab, Eszéki T. István, Diószegi K. István, Pataki István és Veszprémi István lelképászorokkal két „szatmári diák”: Szatmári András és Szatmárnémeti Mihály. Ezek a diákok egy helyről származtak (Szatmár), egyazon iskolákban tanultak (Szatmár, Debrecen, Sárospatak), együtt indultak el, járták végig nyugati tanulmányútjukat, és a gyászévtized alatti debreceni, majd erdélyi bujdosásban is társak voltak. 1664–67 között hollandiai egyetemeket látogattak együtt (Franecker, Groningen, Utrecht és Leiden). Az eddigi kutatás, legújabbán a Postma Ferenc és Jan van Sluis adattára is megerősítette ezt.¹

Szatmárnémeti Mihályról a számadáskönyvek alapján már Gömöri György kimutatta, hogy feltehetőleg angliai tanulmányokat is folytatott, vagy legalábbis járt a szigetországban.² Ezúttal az

⁵ LANDSBERG, Herrade de: *Hortus deliciarum*. Text par A. STRAUB et G. KELLER. Strasbourg, 1899.; 2. éd. 1901.

⁶ Képet közli: JERCHEL, H.: *Die Bilder der Südwestdeutschen Weltchroniken des 14. Jahrhunderts*. = Zeitschrift für Kunstgeschichte. N. f. II. 1933. 381.; 2. kép.

⁷ JERCHEL, H.: *i.m.* 385.; 7. kép.

⁸ JERCHEL, H.: *i.m.* 397.; 18. kép.

⁹ LACROIR, Emil: *Die Mittelalterlichen Baugerüste*. = Deutsche Kunst- und Denkmalpflege. 1934. 10. sz. 220.; 216. kép.

¹ POSTMA, F.–SLUIS, J. van: *Auditorium Academiae Franekerensis*. Leeuwarden – Fryske Akademy, 1995.

² GÖMÖRI György: *Magyar peregrinusok a XVII. századi Cambridge-ben*. In: Uő: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*. Bp. 1989. Irodalomtörténeti Füzetek 118./ 97.

utóbbi neves prédikátor angliai útjához szolgálunk egy adalékkal: a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található Szatmárnémeti Mihály possessor-bejegyzéseiről Sipos Gábor közölt korábban adatokat.³ Ezt egészíti ki néhány figyelemre méltó adat.

Szatmárnémeti Mihály a neves göttingai professzor, Heinrich Alting egyik gyűjteményes kötetét hozta magával Angliából.

ALTINGUS, Henricus: *Theologia elenctica nova, sive systema elencticum*. Amstelodami, 1654. – „Ex libris Mich. Sz. Némethi, CambialiXr.” (Akad. Kvt. BMV R 83012)

Uő: *Exegesis Logica et Theologica Augustanae Confessionis: cum Appendice Problematica... Accesit syllabus controversiarum, quae reformatis hodie intercedunt cum Lutheranis*. Amstelodami, 1652. – (Akad. Kvt. BMV R 83013)

A possessor-bejegyzés nehézségeket támaszt. Ismerve a tulajdonos bejegyzési technikáját, ki kellett zárunk azt az eshetőséget, hogy esetleg jelmondat- vagy aforizma-rövidítéssel van dolgunk: Szatmárnémeti Mihály az ex libris-sor után mindig vagy időpontot vagy helynevet adott meg. Egy lehetőség marad tehát: Cambridge.

A bejegyzés datálatlan, de külső bizonyítékokkal meg tudjuk adni az időpontot. A sárospataki diákok közösségére jellemző irat Szatmári András fennmaradt emlékkönyve, amelybe Szatmárnémeti Mihály is írt „messze földi, tengerparti bujdosásában leghűségesebb barátjának”, akivel 1667 nyarán még Cambridge-ben is megfordult, ezt a King's College „Mundum Book”-ja rögzítette.⁴ Szatmárnémeti, hazaindultakor (1667. szeptember 8-án) Amszterdamban két másik társával meglátogatta szellemi atyjukat, az idős Comenius mestert.⁵ Peregrinus diákként ők vállaltak utójára nevezetes megbízást: ismerőseinek (többek között Tofeus Mihálynak és Czeglédi Istvánnak) személyre szóló latin üdvözlő levelet és könyveket vittek haza, atyai tanácsokkal és utasításokkal.⁶ A későbbi kolozsvári lelki tanító tehát feltehetőleg 1667 nyarán szerezte be az ifjabbik Alting teológiai segédkönyveit Angliában.

Tanulóságos végigkísérni a könyv későbbi útját. A köteten Szatmárnémeti hamar túlادott, mint-hogy még életében két másik gazdája volt. A kötéstáblán találjuk az egyik debreceni lelképásztor („Ex libris Gerardi Kabai.”), illetve az egyik debreceni professzor („Pauli Lisznyai 1681.”) beírását. A könyvek többféleképpen cserélhettek gazdát: vásárlással, kölcsönös ajándékozással, hagyatékként.

BRENTIUS, Johannes: *In Evangelion, quod inscribitur, secundam Lucam duodecim priora capita, Homiliae centum et decem*. Francoforti, 1557. – „Ex libris Mich. Sz. Némethi, (Donatus a Nobili mercatore Debrecenien(sis) Thomas Lintzei cum exulare. Pastor Testimonium Huj(us). Ao 1672. July 18. July)” (sic!) (Akad. Kvt. BMV R. 82410)

A debreceni lelkész, akitől 1672 júliusában Szatmárnémeti Mihály a helyi kereskedő könyvét kaphatta, idős Köleséri Sámuel vagy Komáromi Csipkés György lehetett.⁷ A névtelenség feloldá-

³ SÍPOS Gábor: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században*. Szeged, 1991. /Olvasmánytörténeti Dolgozatok I./ 73.

⁴ Adattár III/393.; HERPEFI János: *XVI–XVII. századbeli papok, mesterek és diákok a szatmári református egyházmegyéből*. Egyháztörténet 1943, 33.; GÖMÖRI: i. m. 81.

⁵ VIZKELETY András: *Magyar diákok Comeniusnál 1667-ben*. = ItK 1967, 190.

⁶ Adattár III/408.; MAKKAI László: *A Kollégium története 1654-től 1703-ig*. In: *A Sárospataki Református Kollégium*. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981. 80.

⁷ ZOVÁNYI Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*. Debrecen, 1939. 187–191.

sára egyéb fogódzót nem tudunk. A nemsokára a városba érkező új lelkipásztor, Kabai Bodor Gellért azonban hamar megszerezte és könyvtárához csatolhatta az Altíng-művet a fenti két személy bármelyikétől. A könyv továbbhagyományozódása azonban már egyértelmű. Kabai Bodor elhunytával (1681) azt egykori kassai kollégája, a debreceni történelem tanár, Lisznai Kovács Pál örökölte; ahogy idős Köleséri halála előtt (1683) annak *Fél-keresztény* (Debrecen, 1682) című művét pedig Szatmárnémeti szerezte meg („Est Mich. Szathmár Németi, 1682.”).⁸

Szatmárnémeti Mihály könyvbeszerző tevékenysége külön tanulmányt érdemel: állítólagos 140 kötetes könyvtárát a kolozsvári kollégiumra hagyta. Angliai szerzeménye és annak debreceni útja pedig élénk szellemi mozgásokat jelez „a század második felének protestáns szellemi vezérkará”-ban.⁹

CSORBA DÁVID

Könyvtáros szénior. A protestáns kollégiumok diáktestülete önmagát igazgatta minden tekintetben. Saját soraiból választott felelős vezetőjük, a szénior (senior scholae)¹, többek között a magasabb szintű tanulásban nélkülözhetetlen könyvgyűjteményért is felelős volt. Munkaeszköz és vagyontárgy volt a könyv: iskolai könyvtárba tartozott, középkori örökség és a reformáció korabeli eszmények jegyében folyó nevelés-oktatás elemi tartozékaként kell minősítenünk, és nem ritkaságyűjtemény darabjaként. A protestáns diákság többségében igen szegény volt, tehát hazai tanulmányai során költséges külföldi szakkönyvekhez csak akkor juthatott, ha a diáktestületnek volt könyvtára.² A diákság széniora, illetve később a könyvtáros deák (bibliothecarius et contrascriba, valamint még később vicebibliothecarius meg irnokdeák) útján tartozott a könyvtárért leltári elszámolással Debrecen városi tanácsának és a lelkésztestületnek, illetve később a professzori karnak is.

Országos könyvtártörténetünk áttekintése – a Debreceni Református Kollégium könyvtárának történetét summázva és a debreceni könyvtáros diákokkal foglalkozva – elfogadja az addigi egyetlen összegző munka adatait, azokra épít.³ Eme hivatkozott munka szerzője a Nagykönyvtár 1913–1943 közötti igazgatója Varga Zsigmond (1886–1956) vallástörténész volt. Könyvéről olyan vélekedések is napvilágot láttak, hogy meg sem jelent.⁴ Az a több kötetes kollégiumtörténeti munka, amelyet 1938-ban a négy száz esztendő jubilumra Csikesz Sándor (1886–1940) tervezett, majd az ő halála után (†1940. február 18.) Révész Imre (1889–1967) tovább szervezett, valóban nem jelent meg egészében, sőt számos alkotete soha el sem készült. A Varga Zsigmond munkája azonban elkészült, és a bombázás idején is megmaradt (állítólag, amint diákként magam még halottam az idősebbektől) körülbelül ötven példánya.

Varga Zsigmond 1945-ben ezt írta a diákkönyvtárosokról: „1658-ig, az iskolai törvények első megreformálása idejéig a mindenkori széniorok hatáskörébe tartozott a könyvtár adminisztrációja,

⁸ Akad. Kvt. BMV R. RMK 144.

⁹ BÁN Imre: *Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség*. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. BENDA Kálmán. Bp. 1976. 228.

¹ Kötelezettségeit lásd az iskolai törvényekben; BÉKEFI Remig: *A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei*. Bp. 1899.

² Lényegesen különbözött e tekintetben például Nagyszombat, ott a könyvtárát a professzorok birtokolták.

³ CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987. 96.

⁴ Például: a „... kollégium négy száz éves évfordulójára tervezett nagyszabású monográfia kötetei közül többek mellett a könyvtár története sem készült el.” BALOGH István: *A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése*. 585–610. ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Bp. 1978. – Ezt az állítást az 585. lapon írja, és ugyanott a 2. számú jegyzetben megismétli.